

ARAP DİL İLİMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI*

Mahmûd Fehmî Hicâzî

Çev.: Zübeyt Nalçakan

Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Lect., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
Çorum, Turkey
z_nalcakan@hotmail.com
orcid.org/0000-0001-7106-1028
Doi: 10.14395/hititilahiyat.443265

Öz

Dil ilimleri, İslam ilim ve düşünce geleneğinde önemli bir yere sahiptir. İslam'ın ortaya çıkmasını takip eden ilk asırlardan itibaren Müslümanlar, Arap dili ile ilgilenmeye başlayıp eserler ortaya koymuşlardır. Süreç içerisinde olgunlaşan dil ilimleri farklı alanlara ayrılmıştır. Bu makale, bu noktada, Arap dil ilimlerinin tasnifinde kullanılmış olan bazı terimlerin ortaya çıkışlarını ve anlam sahalarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Luga, Fıkhul-luga, İlmul-luga.

Classification of Arabic Language Sciences

Abstract

Language sciences has significant place in the tradition of Islamic sciences and thought. Since the early ages following to the religion of Islam's coming to existence, Muslims began to deal with Arabic language and wrote many works in that language. Language sciences which have matured in that process have also separated into different fields. This article aims to present the emergence of some terms and their meaning fields which are used in the classification of Arabic language sciences.

Keywords: Lugha, Fıkh Al-lugha, İlm al-lugha.

İslam devleti bünyesinde bilimsel faaliyetin başlamasından itibaren birçok Arap bilim adamı dil ilimleriyle ilgilenmiştir. Bilim adamlarının ses, kelime yapısı, sözdizimi ve sözvarlığı/sözlükçülük (müfredât) alanlarında çabaları vardır. Dil ilimleriyle ilgilenenler iki gruba ayrılmaktadır: İlk grup, dilin yapısı; ikinci grup ise dilin sözvarlığı ve bunların delaleti ile ilgilenmektedir.

* Bu makale, Mahmûd Fehmî Hicâzî'nin *Ususu ilmi'l-lugati'l-Arabiyye* (Kahire: Dâru's-sekâfe li't-tibae ve'n-neşr, 2003) adlı eserinin 59-73. sayfaları arasında bulunan "*Ulûmu'l-luga fi't-turâsi'l-Arabi*" adlı üçüncü bölümün çevirisidir. Çeviride, eserin kaynakça bölümünde künye bilgileri eksik olmayan kitaplar, olduğu gibi dipnotlandırılırken künye bilgisine yer verilmeyen ya da künye bilgileri olan eksik bazı kitaplar ise, bu kaynaklara yapılan atıfların yerleri, bu kaynakların elimizde bulunan farklı baskılarından tespit edilerek dipnotlandırılmış ve [ç.n.] ibaresi ilave edilmiştir. Metin içerisindeki köşeli parantezler bize ait olup Türkçe ve İngilizce özet tarafımızdan eklenmiştir.

İkinci grubun araştırma sahası, “el-luga”, “ilmu’l-luga”, “fıkhu’l-luga” ya da “metnu’l-luga” olarak tanımlanırken ilk grubun araştırma sahası, “nahiv” ya da “ilmu’l-Arabiyye” olarak tanımlanmıştır. Bu terimlerin yanı sıra -ki her birinin kendine ait tarihleri vardır- dil ilimlerini bir bütün olarak tanımlamaya dönük girişimler de bulunmakta olup dil ilimleri; “ilmu’l-lisân”, “ulûmu’l-lisâni’l-Arabî”, “ulûmu’l-edeb” ya da “el-ulûmu’l-Arabiyye” olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca bu branşlar arasındaki karşılıklı ilişki ve genel dil çalışmaları çerçevesinde her birinin kazandığı sistematığı açıklamaya dönük girişimler de bulunmaktadır.

1. Nahiv ve İlmü’l-Arabiyye

Dilciler, dilin yapısını ses, kelime ve sözdizimi açısından inceleyen çalışmalara “nahiv” ve “ilmu’l-Arabiyye” şeklinde iki isim verdiler. Nahiv terimi[nin tarihi], hicrî ikinci yüzyıla kadar gitmekte olup günümüze değin [dilini] bu araştırma sahasını tanımlamak için kullanılmıştır. Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) el-Kitâb’ı, nahiv kitabı olarak sınıflandırılmıştır. Ebu’t-Tayyib el-Lugavî (ö. 351/962), el-Kitâb’ı “Nahvin Kur’ân’ı”; Sîbeveyhi’yi de “el-Hafîl b. Ahmed’den (ö. 175/791) sonra nahvi en iyi bilen kişi” olarak nitelendirmiştir.¹

Bu anlamıyla nahiv, modern dilbilimde ses, kelime yapısı ve sözdizimi içerisinde sınıflandırılan bir dizi araştırmayı içine almaktadır. Arap nahvinin bize ulaşan en eski kitabının yazarı Sîbeveyhi, eserini net başlıklar altında bölümlere ayırmamış olup birçok konuyu art arda bir araya getirip toplamakla yetinmiştir. Sîbeveyhi eserine, irâb konusuyla başlayıp buradan cümle yapısıyla alakalı çok sayıda konuya geçmektedir. Buradan kelime kalıplarıyla alakalı konulara geçtiğinde sesbilime göre birtakım kelime kalıplarının açıklanması gerektiğini düşünmüştür. Ses ile alakalı konular, eserinin son kısmında kendine yer bulmuştur. Sîbeveyhi, ses, kelime yapısı ve sözdizimi sahaslarını bâriz şekilde birbirinden ayıran terimler oluşturmamış olup bunların tamamı, Sîbeveyhi’de tek bir alana yani nahiv alanı içine dâhil edilmiştir.

Hicrî ilk asırlarda yaşayan dilciler, çoğu zaman, nahiv terimini bu genel anlamıyla kullanmayı sürdürmüşlerdir. İbn Cinnî’nin (ö. 392/1002) yapmış olduğu tanıma göre nahiv; irâb, tesniye, cem, tahkir [tasgir], teksir, izafet, ne-

1 Ebu’t-Tayyib Abdulvâhid b. Ali el-Halebî el-Lugavî, *Merâtibu’n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Mektebetu Nahda-i Mısır ve Matbaatuhâ, 1955), 65.

seb, terkiib vb. şeyleri içine almaktadır.² Bu suretle, İbn Cinnî'ye göre nahiv, cümle yapısıyla alakalı hususlara ilaveten günümüzde kelime yapısı içerisine dâhil edilen bu çalışmaları içine almaktadır. Ebû Hayyân el-Endelüsî'ye (ö. 745/1344) göre ise nahiv, "Arap dilinin kelimelerini, kelimenin kendi yapısı (ifrâd) ve kelimenin cümle içindeki durumu (terkiib) açısından hükümlerini bilmektir."³ yani nahiv, müfret kelimenin yapısını ve kelimelerin cümle içindeki ilişkilerini incelemektedir.

Birçok nahivci, nahvin bütün bu araştırmaları içine aldığını kabul etmeyi sürdürmüşlerdir. Zira nahiv onlara göre, kelime ve cümle ile alakalı her şeyi ele alır. İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), *el-Kâfiye* adlı nahiv kitabını kaleme almış ve bu eserinde irâb ve sözdizimi ile alakalı konuları işlerken *eş-Şâfiye* adlı diğer kitabını da kelime yapısına tahsis etmiştir. Bu sınıflandırmaya rağmen, İbnu'l-Hâcib sarfı, nahvin tamamlayıcı bir diğer yarısı olarak değil, nahvin bir bölümü olarak değerlendirmeye devam etmiştir.⁴

Nahiv kelimesini, daha dar anlamıyla kullanan başka yazarlar da vardır. Bunlar, bu kelimenin kullanımını sözdizimi ile sınırlandırmışlardır. Terim, [kullanıldığı] bu anlamıyla, İslam medeniyetinin sonraki asırlarında otur-

2 Ebu'l-Feth Usmân b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1952-1957), 1: 34. İbn Cinnî'nin "nahiv" tanımı şudur: "Nahiv; ana dili Arapça olmayanların Arapça'yı, Arapça konuşanlar gibi, anlaşılır (fesahat) bir şekilde konuşacak düzeye gelmelerini sağlamak için tesniye, cem, tahkir, teksir, izafet ve neseb gibi irâb ve diğer konularda Arap dilinin özelliklerine göre hareket edip bu kurallara uymaktır."

3 Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 1: 14 [ç.n.]. Ayrıca bk. Hadîce el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, (Bağdat: Menşûrâtu Mektebeti'n-Nahda, 1966), 213.

4 Bk. Radiyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu's- Şâfiye*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: 1939), 1: 6.

Eşmûnî'nin "nahiv" tanımı şudur: "Arap dilinin araştırılıp incelenmesi (istikrâ) neticesinde elde edilip bu standart parçalarından/nüvelerinden oluşan bu standart kuralların (mekâyis) parçalarına dair hükümleri bilmeyi hedefleyen bir ilimdir." Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. İsa el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Kahire: Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye, 1955), 1: 5.

Ne var ki, nahiv disiplininin konusu, Elfiyye'den anlaşılacağı üzere cümle ve kelimenin hükümlerinden ibarettir. [Bu meyanda] Tehânevî nahvin şu tarifine yer vermektedir: "Nahiv, kendisiyle terkiibin doğru ya da yanlış olması ile terkiib içinde bulunması itibarıyla lafızlar ile alakalı hususların keyfiyetinin bilindiği ilimdir." Bk. Muhammed Alâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Keşşâfu istulâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, thk. Lutfî Abdulbedî, çev.: Abdunnâim Muhammed Hasaneyn, Râcea: Emîn el-Hûlî (Kahire: el-Müessesetü'l-Misriyyeti'l-Âmme, 1963), 1: 23.

muştur.⁵ Dilin yapısını inceleme anlamına gelen bir diğer terim ise “el-Arabiyye” veya “ilmu’l-Arabiyye”dir. İki terim, hicrî dördüncü asırdaki eserlerde bize ulaşmaktadır. Örneğin, İbnu’n-Nedîm (ö. 385/995) ve İbn Fâris (ö. 395/1004), el-Arabiyye terimini nahiv anlamında kullanmışlardır. Nahivdeki ilk eserin hangisi olduğu konusu tartışılırken “el-Arabiyye’nin kurucusu” ifadesini görmekteyiz.⁶ Takip eden asırlarda doğulu dilcilerin kitaplarında bu iki terimin kullanımı, İbnu’l-Enbârî’nin (ö. 577/1181) eserlerinde gördüğümüz şekliyle, dar kapsamlı ve şahsî bir özellik arz etmiştir. Mağrib ve Endülüslü dilciler ise bu ilmî disiplini “ilmu’l-Arabiyye” şeklinde tanımlamışlardır.

İbnu’l-Enbârî, “el-Arabiyye” terimini birçok yerde nahiv anlamında kullanır. Bu terim ayrıca birçok dilcinin biyografisinde de geçmektedir. Örneğin, Yûnus b. Habîb (ö. 182/798), “el-Arabiyye öğrencileri ve fasih bedevilerle”⁷ bir araya gelir. Zubeydî, “İlmü’l-Arabiyye’yi Ebû Umer b. el-Alâ (ö. 154/770), Abdullah b. İshâk el-Hadramî (ö. 117/735) ve el-Halîl b. Ahmed’den öğrenmiştir.”⁸ İbnu’l-Enbârî de *el-İnsâf* adlı kitabını, tartışmalı konular ile alakalı “İlmü’l-Arabiyye hakkında yazılan ilk kitap”⁹ olarak tanımlarken nahivle alakalı bir kitabına *Esrâru’l-Arabiyye* adını vermektedir. Ne var ki, el-Arabiyye ve ilmu’l-Arabiyye terimlerinin nahiv anlamında kullanılması, İbnu’l-Enbârî gibi doğulu dilciler ile sınırlı bir durum olarak kabul edilmektedir.

Mağrib ve Endülüs’e tekrardan dönersek, el-Arabiyye terimini [neden] tercih ettiklerini açıklayan çok sayıda metin bulunmaktadır. Hicrî dördüncü asırda Zubeydî (ö. 379/989), çok sayıda Endülüs ve Mağrib dilcisinin biyografisinde “el-Arabiyye” terimini nahiv anlamında kullanır. Doğulu dilciler,

5 Ebû Hayyân el-Endelüsî ile İbn Haldûn’a ait nahiv tariflerinin karşılaştırması için bk. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Kitâbu’l-idrâk li lisâni’l-Etrâk*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1309), 9 [Yazar, sehven sayfa 66’yı işaret etmektedir ç.n.]; *el-Bahru’l-muhîr*, 1: 5-6; Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Ali Abdulvâhid el-Vâfî, (Kahire: 1967), 1254.

6 Ebu’l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ fi tabakâti’l-udebâ*, thk. İbrâhîm es-Sâmerrâî (Ürdün: Mektebetul-Menâr, 1405/1985), 17 [ç.n.]. Ayrıca bk. Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fi fikhri’l-luga ve suneni’l-Arab fi kelâmihâ*, thk. Mustafâ eş-Şuveymî (Beyrut: Dâru Bedrân, 1964), 38, 66; Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *Kitab al-Fihriş*, thk. Gustav Leberecht Flügel (Leipzig: 1871-1872), 39. Aynı ifade *Nuzhetu’l-elibbâ*’nın Kahire baskısında (tarih yok) sayfa 3’te de geçmektedir.

7 İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 47.

8 İbnu’l-Enbârî, *Nuzhetu’l-elibbâ*, 205.

9 Bk. Ebu’l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf beyne’n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Dâru’l-Fikr, yy., ty.), 1: 5 [ç.n.].

nahiv ve sözlük (el-luga) ile ilgili eserler yazarken Zubeydî, birçok yerde “el-Arabiyye” ve “el-luga” kelimelerini kullanmaktadır.¹⁰ “el-Arabiyye” ya da “ilmu’l-Arabiyye”, Zubeydî’nin eserlerinde nahiv anlamında sıkça kullanılan iki terimdir.¹¹ Zubeydî’de el-Arabiyye ya da ilmu’l-Arabiyye terimlerinin kullanımı yazarın nev-i şahsına münhasır bir özellik taşımamaktadır. Şöyle ki, bu iki terim tabakât kitaplarının aktardığı¹² Endülüslü dilcilerin biyografilerinde geçtiği üzere birçok Mağrib ve Endülüs kaynaklarında da geçmektedir.¹³ İbn Haldûn’un (ö. 808/1406) eserinde, Mağrib ve Endülüslü dilcilerin, kendi dönemine değin nahvi, el-Arabiyye ya da ilmu’l-Arabiyye terimleriyle ifade etmeye alışkın olduklarını dile getiren birçok ifade geçmektedir. İbn Haldûn, Sîbeveyhi’nin el-Kitâb’ını nahiv sahasında, İbn Mâlik’in (ö. 672/1274) *Elfiyye*’sini de el-Arabiyye sahasında bir kitap olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Doğulu bir dilci olan İbn Hâleveyh (ö. 370/980), “ehlu sînâti’n-nahv” [nahivci] ifadesini kullanırken Mağribli İbn Haldûn, aynı anlama gelecek şekilde “ehlu

10 Zubeydî’nin *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-lugaviyyîn* adlı eserinde Arabiyye/İlmu’l-Arabiyye’nin nahiv; luga/ilmu’l-luga’nın sözlükçülük anlamına geldiğini tespit ettiğimiz ifadeler aşağıda geçmektedir. Bk. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh ez-Zubeydî, *Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Muhammed Sâmî Emîn el-Hançî, 1954).

“Lugat’ten bir kelime ve Arabiyye’den de bir konu hakkında görüş ortaya koyup bir hükümde bulunuyordu.” (281).

“Arabiyye ve lûgat alimlerinden biriydi.” (287).

“Endülüs’e şair, garîb, Arabiyye ve ahbâr gibi birçok ilmi taşıyıp getirdi.” (289).

“İlmu’l-Arabiyye ve lûgatte üstaddı.” (294).

“Arabiyye ve lûgat ezberi yapanlardan biriydi.” (309, 312).

“Müeddip ve Arabiyye alimi olup Kufe ekolüne yakınlığı vardı.” (322).

“Arabiyye’nin piriydi. Sîbeveyhi’nin el-Kitâb’ını inceleyip gözden geçirmiştir.” (321).

Bu ifadelerin dışında, birçok yerde bunlara benzer ifadeler geçmektedir.

11 Zubeydî’nin günümüze ulaşan nahivle alakalı eserinin iki yazması bulunmaktadır. İlki, Sana’daki el-Câmiu’l-Mukaddes Kütüphanesi’nde (Nahiv 71) bulunan *el-Vâdih fi’l-ilmu’l-Arabiyye* başlıklı yazma nüshadır. Bu yazmanın bir kopyası Kahire’deki Dâru’l-Kutub’de bulunmaktadır. İkincisi ise, Escorial Kütüphanesi’nde (II/197) bulunan *el-Vâdih fi’n-nahv* başlıklı yazma nüshadır. Bk. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh ez-Zubeydî, *Lahnu’l-âmme*, thk. Abdulazîz Matar (Kuveyt: Mektebetu’l-Emel, 1968), 8 (Mukaddime).

12 İbn Usfûr, sözdizimi ve kelime yapısıyla alakalı herşeyi içine alması itibarıyla tasrif ilmini “İlmu’l-Arabiyye”nin bir bölümü olarak değerlendirmektedir. Bk. İbn Usfûr Ebu’l-Hasen Ali b. Mu’min b. Muhammed b. Ali, *el-Mumti fi’t-tasrif*, thk. Fahrüddîn Kabâve (Halep: el-Mektebetu’l-Arabiyye, 1970), 1: 27.

13 “el-Arabiyye” kelimesi Suyûtî’nin *Buğyetu’l-vuât* eserinde nakilde bulunduğu Endülüslü teracimlerinde geçmektedir. Bk. Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Buğyetu’l-vuât fi tabakâti’l-lugaviyyîn ve’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Matbaatu’l-İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964-1965), 1: 7, 8, 9.

14 İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1231.

sınâati'l-Arabiyye"¹⁵ ifadesini kullanmaktadır. İbn Haldûn, nahiv kuralları için aynı anlama gelen iki terime "kavânînu'l-Arabiyye" ve "el-kavânînu'n-nahviyye"ye yer vermektedir.¹⁶ Sonuç olarak, doğulu dilcilerin nahiv terimini tercih ettikleri, Mağrib ve Endülüslü dilcilerin ise el-Arabiyye terimini kullandıkları ortaya çıkmaktadır.

Doğulu dilciler için nahiv ya da Mağribli dilciler için ilmu'l-Arabiyye, farklı yönleriyle dilin yapısıyla alakalı araştırmaları içine almaya devam etmiştir. Mâzinî (ö. 249/863), *et-Tasrîf* adlı kitabını yazdığında, kelime yapısı çalışmaları, genel anlamıyla, nahvin bir parçası olmaktan öteye gitmemektedir. Sibeveyhi, kelime yapısını ele alan ilmî disiplin için müstakil bir terim kullanmamıştır. Görüldüğü kadarıyla Mâzinî, kelime kalıpları için müstakil eser ortaya koyan ilk dilcilerden birisidir. *et-Tasrîf* adlı kitap, kelime kalıpları ile alakalı bize ulaşan tam anlamıyla bağımsız en eski kitaptır. İbn Cinnî, tasrif [sarf] disiplininin çerçevesini "Kelimelerin kök harflerinin, kelimelere eklenen harfler sayesinde"¹⁷ bilinmesi ve istikakan üzerine kurulduğu temel olarak çizmektedir. Bu suretle tasrif, nahvin bir parçası olmaktan öteye gitmemiştir. Endülüslü İbn Usfûr (ö. 669/1270), kelime yapısıyla alakalı *el-Mumti fi't-Tasrîf* adlı kitabı yazmıştır. İbn Usfûr'a göre tasrîf, "ilmu'l-Arabiyye"nin¹⁸ bir parçasıdır. el-Esterâbâdî (ö. 688/1299), tasrîfin nahivcilere göre (ehlu's-sinâe) tartışmasız bir şekilde nahvin bölümlerinden olduğunu açıklamaktadır.¹⁹

Kullanımı medreselerde yer bulan sarf ise, tasrîfe göre nispeten daha geç döneme ait bir terimdir. Örneğin, Sekkâkî (ö. 626/1229) sarf terimini, kelime-nin yapısıyla alakalı hükümlerden bahsederken kullanmıştır.²⁰ Bu anlama gelecek şekilde Taşköprizâde (ö. 968/1561) sarf ilminden bahsetmektedir.²¹ Geç

15 Krş. Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî, *el-Hucce fi'l-kirââtî's-seb*, thk. Abdu'l-âl Sâlim Mekrem, (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1971), 38; İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1231, 1278.

16 İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1248.

17 Ebu'l-Feth Usmân b. Cinnî, *el-Munsif Şerhu'l-İmâm Ebi'l-Feth Usmân b. Cinnî en-Nahvî li-Kitâbi't-Tasrîf*, thk. İbrâhîm Mustafâ - Abdullah Emîn (Kahire: İdâretu İhyai't-Turâsî'l-Kadîm, 1954), 1: 2.

18 İbn Usfûr, *el-Mumti*, 1: 27.

19 el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye*, 1: 6.

20 Ebû Yakûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, Dabt, Hâmiş ve Talîk: Naîm Zerkûr (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 8 [ç.n]; Ahmed Matlûb, *el-Belâga inde's-Sekkâkî*, (Bağdat: Menşûrâtu Mektebeti'n-Nahda, 1964), 65.

21 Taşköprizâde Ahmed b. Mustafâ, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevduâtî'l-ulûm*, thk. Kâmil Bekrî - Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1968), 1: 99.

dönem dilcileri tarafından, sarf nahvin bir bölümü değil nahvin tamamlayıcı bir diğer yarısı olarak görülmektedir. Böylelikle nahivciler için, nahiv ilminin alanı, kelime yapısını ele alan sarfın karşısında irâb ve cümle yapısını inceleme şeklinde belirlenmiştir.

2. el-Luga, İlmu'l-luga ve Fıkhü'l-luga

Arap yazarlar, dilin sözvarlığının derlenmesi ve yazılı hale getirilip kayıt altına alınmasını ifade etmek için, en eskisi "el-luga" olan çok sayıda terim ortaya koymuşlardır. Ebu't-Tayyib el-Lugavî, Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Asmaî (ö. 216/831), ve Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/824) [ilmî durumunu] tasvir edip onları dile hakimiyetleri açısından karşılaştırmaktadır: "Ebû Zeyd, dilin sözvarlığını (el-luga) en fazla ezberleyen, el-Asmaî dilin sözvarlığının üçte biri, Ebû Ubeyde yarısı ve Ebû Mâlik ise tamamı hakkında sorulara cevap verecek düzeydeydi."²² Burada "el-luga" kelimesiyle kastedilen, dilin sözvarlığının yekünü ve delaletlerinin bilgisidir. Bu anlamda tabakat eserleri, bir yandan "nahiv" ya da "el-Arabiyye", bir yandan da "el-luga" ile uğraşanları birbirinden ayırt etmektedir. Hal böyle olunca Asmaî ve emsalleri lugavî kabul edilirken Sibeveyhi ve Muberrred (ö. 286/900) ise nahivci kabul edilmiştir. Bu anlamıyla "el-luga" kelimesi, birkaç asır boyunca kullanılagelmiş olup "el-lugavî", dilin sözvarlığını derleme, sınıflandırma ve yazılı hale getirip kayıt altına alıp inceleyen kimse olmuştur.

Asmaî, bedevilere ait kelimeleri derleyip delalet ile alakalı konularda kalem almış dil risalelerinde bunları kayıt altına aldığı, el-Halîl b. Ahmed, Arapça'nın sözvarlığını derleyip bunları bir sözlükte kayıt altına almak için uğraşan ilk kişi olduğu, İbn Dureyd (ö. 321/933) *Cemheretu'l-luga* ve Ezherî (ö. 370/980) de *Tehzibu'l-luga* adlı sözlüklerini yazdıklarından dolayı birer sözlükçüdür (lugavî). "el-Luga" kelimesinin sözvarlığını araştırma, sözlük ve tematik/monografik kitap anlamında kullanılması birkaç asır boyunca ilmî çevrelerde hakim olmaya devam etmiştir.

Hicrî dördüncü yüzyılda Arap dilcisi (lugavî) İbn Fâris'in ortaya koyduğu ve Seâlibî'nin (ö. 429/1038) de kendisinden aldığı bir terim vardır. İbn Fâris, kitaplarından birine *es-Sâhibî fî fıkhi'l-luga* adını vermiştir. Böylelikle "fıkhü'l-luga" terimi, Arap mirasında ilk kez bir kitabın başlığı olarak ve ilmî disiplinin bir branşını isimlendirmek üzere ortaya çıkmıştır. Bu terim, yalnızca sınırlı bir alanda yayılmıştır. İbn Fâris'den sonra bu terimi kullanan en önemli kişi, lugavî ve edip Seâlibî olup kitabına *Fıkhü'l-luga ve sirru'l-Arabiyye* adını

²² Ebu't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, 41.

vermiştir. İbn Fâris ve Seâlibî'nin kitapları, Arap dilinin sözvarlığıyla alakalı meseleleri ele alma noktasında ortak özellik göstermektedir. Şöyle ki, ikisine göre fıkhu'l-luganın konusu, Arap dilinin sözvarlığı ile bu sözvarlığının delaletlerini bilme, bu sözvarlığının konularına göre sınıflandırılması ve bununla alakalı araştırmalardır.²³ İbn Fâris'in kitabı bunun yanı sıra dil ile alakalı bir dizi teorik meseleyi de içine almaktadır. Bunlardan en öne çıkanı, dilin kökeni meselesidir. Dilciler, bu mesele hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bir kısmı, dilin ıstılâhî yani toplumsal bir uzlaşma olduğunu düşünmektedirler. İbn Fâris, bu görüşe karşı çıkmakta ve dilin tevkîfî yani gökten indirilen vahiy konumunda olduğunu kabul etmektedir.²⁴ Dil ve dilin vahiyle irtibatlı olması konuları, modern dilbilim konuları arasında yoktur. Çünkü bu iki konunun hassas bilimsel kıstaslarla incelenmesi mümkün değildir.

Seâlibî'nin kitabının "Sırru'l-Arabiyye" başlığını taşıyan bir ikinci bölümü daha vardır ve bu bölümde Arapça'nın sözdizimine has birçok konuyu ele almaktadır. Mamafih iki yazar, fıkhu'l-luganın kelimelerin delaletlerini inceleme ve kelimeleri konularına göre sınıflandırma olduğu yönünde hemfikirdirler.

23 *Fıkhu'l-luga ve Sırru'l-Arabiyye*'nin fıkhu'l-lugaya has bölümünde bitki, ağaç, hayvan türleri, yemek, giysi, deve, alet-edevat, şeylerin öncesi ve sonrası, uzunluk-kısalık, kuruluk ve yumuşaklık, azlık-çokluk, doluluk-boşluk, organ ve nesnelerin kök ve baş kısımları, organlar, insan ve hayvanlarda tırnak (etrâf), hastalık, ilaç, ses ve sese benzeyenler, taşlar vb. konularına göre kelimeler ele alınmıştır.

24 Bk. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, [sayfa belirtilmemiştir, ç.n.]. Ayrıca bk. Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ulûmi'l-luga ve envâihâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm v.dğr. (Kahire: 1958), 1: 8 vd. Aşağıdaki paragrafta İbn Fâris'in dilin kökenine ilişkin görüşü net olarak ortaya çıkmaktadır: "Bir kimse, tevkîfî olduğunu delillendirdiğimiz dilin belirli bir zamanda toplu olarak ortaya çıktığını söylerse biz bunu kabul etmeyiz. Zira Allah (c.c.) Adem'e (a.s.) yaşadığı dönemde bilmesi gerektiği miktarda kelime öğretmiştir. Bu kelimeler, Adem (a.s.) zamanında kullanılıp insanlar arasında yaygınlık kazanmıştır. Allah (c.c.) Adem'den (a.s.) sonra gelen her bir peygambere yaşadığı zamanda insanların bilmesi gerektiği kadar kelime öğretmiştir. Bu durum Peygamberimiz (s.a.v.) zamanına kadar böyle devam etmiştir. Peygamberimize (s. a.v.) ise daha önce hiçbir peygambere öğretmediği kelimeler öğretti. Allah (c.c.) sadece Peygamberimize (s.a.v.) ihsan ettiği diğer bazı şeyler gibi, ileri düzeydeki bu dili de yalnızca O'na ihsan etmiştir. Dil meselesinin Peygamberimizle (s.a.v.) son bulduğunu düşünüyoruz. Zira O'ndan sonra yeni bir dilin ortaya çıktığını bilmiyoruz. Günümüzde birileri çıkıp zorlama bir şekilde bu meseleye kafa yorarsa, kendisine cevap veren ve görüşlerini çürüten alim ve eleştirmenler olduğunu görecektir.". İbn Hazm, dilin tevfikî olduğu görüşünü benimsemiş ve dillerin karışmasını, birbirinden ayırt edilemeyeceğini ve dillerin ilmî bir delil olmaksızın peygamberlere nisbet edilmesi görüşlerini de reddetmiştir. Bk. Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Râcea: Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: ty.), 1: 30-31.

“İlmu’l-luga” terimi, bazı geç dönem dilcileri tarafından da kullanılmıştır. “İlmu’l-luga” dan kastedilen ise kelimelerin delaletleriyle birlikte konularına göre sınıflandırılarak incelenmesidir. Esterâbâdî, ilmu’l-luga ile ilmu’t-tasrîfi birbirinden ayırmaktadır. İlkinin konusu, kelimelerin incelenmesi; ikincisinin ise bu kelimelerin yapısına has kuralların bilinmesidir.²⁵ Ebû Hayyân da ilmu’l-luga terimini birçok eserinde zikretmiştir. Ebû Hayyân’a göre, ilmu’l-luganın konusu “kelimelerin medlûlü”²⁶nün araştırılmasıdır. İlmu’l-luga teriminin İbn Haldûn’daki kullanımı da bundan farklı değildir. İbn Haldûn’a göre ilmu’l-luga, “bir anlama gelmesi / anlam taşınması için oluşturulan kelimeleri (el-mevdûâtü’l-lugaviyye) açıklamak”²⁷ olup bununla kastedilen de kelimelerin vaz edildiği delaletlerdir. İbn Haldûn, ilmu’l-luga bağlamında el-Halîl b. Ahmed ve diğerlerinin sözlükbilimci (lügavî) olduklarına temas etmektedir. Bütün bunlar, ilmu’l-luga teriminin Esterâbâdî, Ebû Hayyân, İbn Haldûn ve diğerlerine göre,²⁸ sözvarlığının incelenmesi, sözlük ve kitaplarda bu sözvarlığının sınıflandırılması anlamına geldiğini açıkça ifade etmektedir.

[Sözvarlığıyla alakalı] bir diğer terim ise, bazı yazarların dilin sözvarlığının delaletinin incelenmesi anlamı verdikleri “ilmu metni’l-luga”dır.²⁹ Ahmed Rızâ sözlüğüne *Metnu’l-luga* adını verdiği gibi Mersafî³⁰ ve Hamza Fethullah da bu terimi bu anlamda kullanmaya çalışmışlardır.

Modern dönem öncesi Arap yazarlar -özellikle de yirminci yüzyılın başındaki gelenekçi yazarlar da bunların yolunu takip etmişlerdir- “el-luga”, “fıkhü’l-luga”, “ilmu’l-luga” ve “metnu’l-luga” terimlerini eserlerinin başlıklarında ya da sözlük yazarlarının gayretlerini tasvir etmek için kullanmışlardır.

25 Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbadî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, thk. Yûsuf Hasen Umer (Bingazi: Menşûrâtu Câmiati Kâr Yûnus, 1996), 1: 25 [ç.n.].

26 Bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-İdrâk*, s. 9 [Yazar, sehven sayfa 66’yı işaret etmektedir ç.n.]; *el-Bahru’l-muhît*, 1: 5-6; el-Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahrî*, 213.

27 İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1258.

28 Krş. eş-Şeyh Hamza Fethullah, *el-Mevâhibu’l-fethiyye fi ulûmi’l-lugati’l-Arabiyye*, (Kahire: el-Matbaatu’l-Emîriyye, 1326/1908), 1: 21-23; Kemâl Muhammed Bişr, *Dirâsât fi ilmi’l-luga*, (Kahire: Dâru’l-meârif, 1969), 37-38.

29 İbn Yakûb el-Mağribî, *Tellîs* şerhinde “İlmu metni’l-luga, dildeki kelimelerin vazını bilmek demektir. Bu ilim, “metin” olarak adlandırılmıştır. Çünkü metin kelimesi birşeyin dayanağı, merkezi ve gücü anlamına gelir. Bu ilim, lafzın zâtı ve anlamıyla bağlantılıdır.” ifadelerine yer vermektedir. Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed ibn Yakûb el-Mağribî, *Mevâhibu’l-fettâh fi şerhi Tellîsi’l-Miftâh (Şurûhu’t-Tellîs içinde)*, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ty.), 1: 146. Ayrıca bk. Fethullah, *el-Mevâhibu’l-fethiyye*, 1: 20-22.

30 Bk. eş-Şeyh Huseyn el-Mersafî, *el-Vesiletu’l-edebiyye ile’l-ulûmi’l-Arabiyye*, (1924), 1: 20.

3. İlmü'l-lisân, Ulûmu'l-edeb ve el-Ulûmu'l-Arabiyye

Dil ilimlerini sistemli bir şekilde tasnif etmeye yönelik ilk ciddi teşebbüs³¹ Fârâbî'ye (ö. 339/950) dayandırılmaktadır. Fârâbî, dil ilimlerinin tamamına, "ilmü'l-lisân" şeklinde kapsayıcı bir isim vermiştir. Fârâbî'ye göre ilmu'l-lisân, birkaç alandan oluşmaktadır. Fârâbî'nin tasnifindeki "müfred lafızların bilgisi" modern sınıflandırmada anlambilime/semantiğe tekabül etmektedir. "Müfred ve mürekkebe olduklarında lafızlar ile alakalı kurallar" [konusu], ses, kelime yapısı ve sözdizimini peş peşe incelemektedir. Ne var ki Fârâbî, modern anlamda dilbilimin içinde bulunmayan birtakım konuları ilmu'l-lisâna dâhil etmiştir. Bu konular, "Hatip ve şairlerin ortaya koymuş oldukları mürekkebe lafızların bilinmesi" yani şiir ve nesir; "doğru yazma ve okuma kuralları, şiir kuralları"dır³². Ayrıca Fârâbî'de ilmu'l-lisân, diğer ilim ve becerilerin yanı sıra dil ilimlerini de içine almaktadır.

İbnu'l-Enbârî'de "ulûmu'l-edeb" terimi, dil ilimlerine -aruz, kafiye, şiir sanatı, Arapların ahbâr ve soy şecerelerinin yanı sıra nahiv, sözvarlığı/söz-lükçülük (luga), tasrif, nahivde cedel ilmi, nahiv usulü³³- işaret etmektedir. Görüldüğü üzere, ulûmu'l-edeb İbnu'l-Enbârî'de dil ve edebiyat ilimleri ile bunlarla alakalı meseleri içine almaktadır.

İbnu'l-Enbârî, nahiv usulünü yani nahvî araştırma yöntemlerini, bağımsız bir disiplin olarak kabul eden ilk kişidir. Bu alandaki eserini, fıkıh usulü âlimlerinin yolunu takip ederek kaleme almıştır. İbnu'l-Enbârî, "Nahiv usulü, kendisinden nahvin fûrusunun ortaya çıktığı nahvin delilleridir. Aynı şekilde fıkıh usulü ise, kendisinden mücmel ve mufassalının çıktığı fıkıh delilleridir." demektedir.

İbnu'l-Enbârî ve Yâkût el-Hamevî'ye (ö. 626/1229) göre edîb; dil, edebiyat ilimleri ve bunlarla alakalı meseleler ile ilgilenen kimsedir. İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ* ve Yâkût el-Hamevî de *İrşâdu'l-erîb ilâ marifeti'l-edîb* adlı kitaplarını [kelime] bu anlamı ifade edecek şekilde kaleme almışlardır.

31 İbn Fâris, "İlmü'l-Arab"ı asıl ve fer olarak birbirinden ayırır. Bu, bir yönüyle dil konuları diğer yönüyle de lafızlar ve lafızların delaletlerinin bilinmesi lafızların delaletleri arasındaki bir ayırmadır. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 1-2.

32 Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhân el-Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm*, thk. Usmân Muhammed Emîn (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1948), 47-50.

33 Bk. İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ*, 76; *Lumau'l-edille fî usûli'n-nahv*, thk. Atiyye Âmir (Beyrut: el-Mektebetu'l-Kâtûlikiyye, 1963), 227.

Sekkâkî'nin dil ilimleri tasnifi, hatanın tezahür ettiği alanları baz almaktadır. Dilde yapılan hata, müfred kelime yapısında olabilir; bu sarf ilminin konusudur. Cümle içerisinde kelimelerin yan yana bir araya gelmesinde olabilir; bu nahiv ilminin konusudur. İfadenin anlam ile uyumunda olabilir; bu da meânî ve beyan ilimlerinin konusudur. es-Sekkâkî, ilmu'l-luganın yanı sıra sarf, nahiv, meânî ve beyân ilimlerini bir sistem ve düzen içinde bir arada bulunan birbirine entegre ilimler bütünü/kümesi olarak kabul etmektedir.³⁴

Nahivci Ebû Hayyân, dil ilimlerine "ulûmu'l-lisâni'l-Arabî" adını veren ilk kişidir. İbn Haldûn da bu terimi onun kullandığı gibi kullanmıştır. Ebû Hayyân'a göre dil ilimleri, ilmu'l-luga (dilin sözvarlığı/sözlükçülük), sarf ve nahiv içine almaktadır. Ilmu'l-luga, "kelimelerin delalet ettiği anlamı"; sarf, "cümle içinde kullanılmadan önce kelimelerin durumlarını"; nahiv, "cümle içinde kelimelerin durumlarını" ele almaktadır. Böylelikle o, ulûmu'l-lisâni'l-Arabî terimini diğer ilimlerden bağımsız bir niteliğe kavuşturmuştur.³⁵

İbn Haldûn'da "ulûmu'l-lisâni'l-Arabî"nin alanı sözdizimi (nahiv) ve sözvarlığı/sözlükçülük (lügat) ile sınırlı olmayıp bunlara beyân ve edeb ilimleri de dâhil edilmiştir. Böylelikle İbn Haldûn, dar anlamıyla dil ilimleri ile edebi birbirinden ayırmamıştır.³⁶

Taşköprizâde'nin dil ilimleri tasnifi ve bunlarla alakalı meseleler, bir taraftan kelimeler (müfredât), diğer taraftan da kelime grupları ve cümle (mürekkebât) ayrımını baz almaktadır.³⁷ Taşköprizâde, müfredâtın beş alanı ele aldığına değinmektedir. Bunların ilki, harflerin çıkış yerlerinin ilmidir (ilmu mehârici'l-hurûf). Bu terim, günümüzde sesbilim (ilmu'l-esvât) adı verilen [terimin] çerçevesi çizilmiş kapsamlı ilk isimlendirmesi kabul edilmektedir. Arap [ilim] mirasında sesbilim çalışmaları her ne kadar eski olsa da el-Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi ve daha sonraki dilciler, -tâ ki Taşköprizâde gelip ilimler tasnifinde bu alana bir yer tahsis etmek için gayret gösterene kadar- bunun için özel ve kapsamlı bir isimlendirme yapmamışlardır. Taşköprizâde, sesbilimini harflerin çıkış yerlerinin ilmi olarak isimlendirmiştir. Bu ilmi, dil araştırmalarının ilk alanı haline getirmiştir. Böylece Taşköprizâde, kendisinden asırlar sonra gelen modern dilbilimcilerin üzerinde ittifak ettikleri [sınıflandırma ile] uyum içindedir. Harflerin çıkış yerlerinin ilmi, "Harflerin çıkış yerlerinin

34 Bk. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 8; Matlûb, *el-Belâga*, 65.

35 Bk. Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-İdrâk*, 9.

36 İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 1254. İbn Haldûn eserinin bir başka yerinde "el-ulûmu'l-lisâniyye" adını vermektedir. Bk. a.mlf., *el-Mukaddime*, 1263.

37 Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, 1: 99.

nitelik ve nicelik yönünden düzgünce olmasını ve Arapların tabiatlarının gerektirdiği şekilde harflerin arızî sıfatlarını bilmektir... [Bunun için] fizik ve anatomiden yararlanılır.”. Taşköprizâde’nin dil çalışmaları içinde ilk sıraya harflerin mahreçleri ilmini yerleştirmesinden, onun sesbiliminin önemini derinden idrak ettiği anlaşılmaktadır. Dahası ses araştırması ile fizik-anatomi arasındaki ilişkiyi anlayış ve kavrayışının, kendi asrını ve kendisinden sonra gelen çoğu kimseyi aştığı kabul edilmektedir.

Harflerin çıkış yerlerinin ilminin yanı sıra Taşköprizâde’de kelime (müfredât) incelemesi, “Vazen cüzî anlamlara delaleti için kelimelerin cevher ve yapılarını” inceleyen “ilmu’l-luga” ile “Vazın açıklanması ve şahsî, nev’î, âmm ve hâss şeklinde taksimi”ni ele alan “vaz ilmi”ni de içine almaktadır. Bununla kastedilen, lafızlar için vaz edilen delaletlerin incelenmesidir. Vaz ilmi ayrıca “konusu, bir kelimededen bir başka kelimenin türetilmesi olan iştikâk” ve sözvarlığının/kelime incelemesinin (müfredât) bir diğer alanı “sarf”³⁸ da içine almaktadır. Bu suretle Taşköprizâde’de sözvarlığı, modern dilbilimde sesbilim, morfoloji ve anlambilim alanlarının [ele almış olduğu hususları] ele almaktadır. Taşköprizâde sözdizimini mürekkebâtın ilk konusu yapmıştır. Taşköprizâde’de mürekkebât; nahiv, meânî, beyân, bedî, arûz, kafiye vd. içine almaktadır.³⁹ Böylelikle Taşköprizâde, edeb ile nahvi aynı çerçevede bir araya getirmiştir.

Tehânevî’nin (ö. 1158/1745’ten sonra) “el-ulûmu’l-Arabiyye” adını verdiği tasnif, Taşköprizâde’nin bu ilimler için yaptığı tasnif ile çok az benzerlik göstermektedir. Ancak Tehânevî, Taşköprizâde’nin yaptığı gibi sesbilime özel bir bölüm ayırmayıp “el-ulumu’l-Arabiyye”yi sözvarlığı/sözlükçülük (lûgat), sarf, iştikak, nahiv, meânî, arûz, kafiye vd. ile sınırlandırmıştır.⁴⁰ el-Ulûmu’l-Arabiyye terimi, günümüz Arap dünyasında gelenekçiler tarafından hâlâ kullanılmaktadır. Şeyh Huseyn el-Mersafî, el-ulûmu’l-Arabiyye’yi (a) metnu’l-luga, (b) fıkhu’l-luga, (c) ilmu’s-sarf ve (d) ilmu’n-nahv şeklinde sınıflandırmaktadır. Mersafî’ye göre metnu’l-luga ve fıkhu’l-luga arasındaki fark, ilkinin “lafızların anlamlar ile olan ilişkilerini”; ikincisinin de “lafızlar için vaz edilen farklı anlamları”⁴¹ incelemesidir. Bir başka ifadeyle, “metnu’l-luga”yı lafızların hakikî anlamlarını bilme; “fıkhu’l-luga”yı da anlam nüanslarını inceleme olarak değerlendirmektedir.

38 Taşköprizâde, *Miftâhu’s-saâde*, 1: 100.

39 Taşköprizâde, *Miftâhu’s-saâde*, 1: 144.

40 et-Tehânevî, *Keşşâf*, 1: 17-18.

41 el-Mersafî, *el-Vesiletu’l-edebiyye*, 1: 20.

Son olarak; farklı tarihî zaman dilimlerinde, dil araştırmaları sahaları için yapılan isimlendirmeler farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu terimler, dil çalışmaları tarihinin bir parçası kabul edilmelidir. Bize düşen ise, bu terimler ile ilgili tartışmaları bilim tarihine havale edip yeni terimleri, dilbilimin modern teorisi üzerine kurmaktır.

Kaynakça

- Bişr, Kemâl Muhammed. *Dirâsât Fi İlmi'l-Luga*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1969.
- Ebu't-Tayyib el-Lugavî, Abdulvâhid b. Ali el-Halebî. *Merâtibu'n-Nahviyyîn*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Mektebetu Nahda-i Mısr ve Matbaatuhâ, 1955.
- Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *El-Bahru'l-Muhît Fi't-Tefsîr*. Thk. Sidkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Hayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *Kitâbu'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1309.
- el-Esterâbâdî, Radiyuddîn Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu'r-Radi ale'l-Kâfiye*, Thk. Yûsuf Hasen Umer. Bingazi: Menşûrâtu Câmîati Kâr Yûnus, 1996.
- el-Esterâbâdî, Radiyuddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu's-Şâfiye*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: 1939.
- el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. İsâ. *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye, 1955.
- el-Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhân. *İhsâu'l-Ulûm*. Thk. Usmân Muhammed Emîn. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1948.
- Fethullah, eş-Şeyh Hamza. *El-Mevâhibu'l-Fethiyye Fi Ulûmi'l-Lugati'l-Arabiyye*. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1326/1908.
- el-Hadîsî, Hadîce. *Ebû Hayyân En-Nahvî*. Bağdat: Menşûrâtu Mektebeti'n-Nahda, 1966.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân. *El-Hasâis*. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1952-1957.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân. *el-Munsif Şerhu'l-İmâm Ebi'l-Feth Usmân b. Cinnî en-Nahvî li-Kitâbi't-Tasrîf*. Thk. İbrâhîm Mustafâ-Abdullah Emîn. Kahire: İdâretu İhyai't-Turâsi'l-Kadîm, 1954.
- İbn Yakûb el-Mağribî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibu'l-Fettâh Fi Şerhi Telhîsi'l-Miftâh (Şurûhu't-Telhîs içinde)*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ty.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Es-Sâhibî Fi Fikhi'l-Luga ve Suneni'l-Arab Fi Kelâmihâ*. Thk. Mustafâ eş-Şuveymî. Beyrut: Dâru Bedrân, 1964.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliiyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddimetu İbn Haldûn*. Thk. Ali Abdulvâhid el-Vâfî. Kahire: 1967.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî. *El-Hucce Fi'l-Kirâati's-Seb*. Thk. Abdu'l-âl Sâlim Mekrem. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1971.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *El-İhkâm Fi Usûli'l-Ahkâm*. Râcea: Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: ty.

- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *Kitab al-Fihrist*. Thk. Gustav Leberecht Flügel. Leipzig: 1871-1872.
- İbn Usfûr, Ebu'l-Hasen Ali b. Mu'min b. Muhammed b. Ali. *El-Mumti Fi't-Tasrif*. Thk. Fahrüddîn Kabâve. Halep: el-Mektebetu'l-Arabiyye, 1970.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî. *El-İnsâf Fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn El-Basriyyîn Ve'l-Kûfiyyîn*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. yy: Dâru'l-Fikr, ty.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî. *Lumau'l-Edille Fî Usûli'n-Nahv*. Thk. Atiyye Âmir. Beyrut: el-Mektebetu'l-Kâtûlîkiyye, 1963.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî. *Nuzhetu'l-Elîbbâ Fî Tabakâti'l-Udebâ*. thk. İbrâhîm es-Sâmerrâf. Ürdün: Mektebetul-Menâr, 1405/1985.
- Matlûb, Ahmed. *El-Belâga Inde's-Sekkâki*. Bağdat: Menşûrâtu Mektebeti'n-Nahda, 1964.
- el-Mersafî, eş-Şeyh Huseyn. *El-Vesiletu'l-Edebiyye Ile'l-Ullûmi'l-Arabiyye*. 1924.
- es-Sekkâki, Ebû Yakûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-Ullûm*. Dabt, Hâmîş ve Talîk: Naîm Zerzûr. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Buğyetu'l-Vuât Fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn Ve'n-Nuhât*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1964-1965.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *El-Muzhir Fî Ullûmi'l-Luga Ve Envâihâ*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm v.dğr. Kahire: 1958.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ. *Miftâhu's-Saâde Ve Misbâhu's-Siyâde Fî Mevdûâti'l-Ullûm*. Thk. Kâmil Bekrî-Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1968.
- et-Tehânevî, Muhammed Alâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn Ve'l-Ullûm*, Thk. Lutfî Abdulbedî, çev.: Abdunnaîm Muhammed Hasaneyn, Râcea: Emîn el-Hûlî. Kahire: el-Müessesetü'l-Misriyyeti'l-Âmme, 1963.
- ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Abdillâh. *Lahnu'l-Âmme*. Thk. Abdulazîz Matar. Kuveyt: Mektebetu'l-Emel, 1968.
- ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Abdillâh. *Tabakâtu'n-Nahviyyîn Ve'l-Lugaviyyîn*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Muhammed Sâmi Emîn el-Hancî, 1954.